

УДК 94 [(477) + (438)]1918/1939"
DOI: 10.33402/ur.2022-15-174-202

Володимир ПОТУЛЬНИЦЬКИЙ

*доктор історичних наук, професор
провідний науковий співробітник*

Інституту української археографії та джерелознавства

ім. М. С. Грушевського НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0318-7424>

e-mail: potulnytskyva@ukr.net

Георгій ПОТУЛЬНИЦЬКИЙ

*кандидат історичних наук
науковий співробітник*

Інституту української археографії та джерелознавства

ім. М. С. Грушевського НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3385-7281>

e-mail: potulnytski@gmail.com

**ОБРАЗ ПОЛЬЩІ ТА ПОЛЯКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ
ІСТОРИЧНІЙ ТА ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ
МІЖВОЄННОЇ ДОБИ (1918–1939)**

На основі архівних джерел та літератури відтворено в історичній ретроспективі бачення Польщі та поляків, яке склалося у провідних українських науковців, що належали протягом міжвоєнної доби до трьох різних напрямів української історичної та політичної думки: народництва, консерватизму та націоналізму. Із застосуванням авторської, апробованої в низці попередніх досліджень методології здійснено порівняння поглядів представників відмінних напрямів щодо трьох основних питань: 1) спільні та відмінні сторінки історії обох народів та їхнє значення для можливості співіснування; 2) ставлення до Польщі в контексті концептуальних доктрин української історичної та політичної думки; 3) існування в українській політичній думці ідеї орієнтації на Польщу. Унаслідок аналізу найбільш знакових праць обраних провідних українських інтелектуалів з'ясовано, що українські науковці концентрувались на відображенні досить відмінних подій з українсько-польської історії. Інша відмінність торкається диференціації щодо поглядів на Польщу та поляків, що була викликана засадничими розбіжностями в теоретичних доктринах українських дослідників. Тому роль Польщі в історії українського народу народники оцінювали негативно, а консерватори та націоналісти – двояко, вирізняючи і позитивні, і негативні впливи. Загальні доктрини в українській історичній та політичній думці визначали й різне ставлення її представників до Польщі. Тут народники протиставляли демократизм українців аристократизму поляків, консерватори

визначали засадничу роль Польщі у формуванні української гетьманської еліти, а націоналісти звинувачували поляків у колонізації української аристократії. Орієнтацію на Польщу у постанні української держави народники заперечували через історичні порахунки. Натомість консерватори покладались на внутрішню організацію монархістів у Польщі, складену з місцевих поляків та українців, а націоналісти вважали орієнтацію на Польщу можливою, оскільки обидва народи є останнім європейським форпостом на сході континенту, що протистоїть перманентним загарбницьким планам Москви.

Ключові слова: образ Польщі, українсько-польське співіснування, українська політична думка, народництво, консерватизм, націоналізм.

Одним із джерел, де українські вчені-емігранти розглядали сукупність українсько-польських взаємин, була серія українських історичних і політичних праць, написаних у 1890–1940-х роках, головню у 1918–1939 рр., після невдалих спроб створити українську державу в 1917–1920 рр. Проаналізувавши цю спадщину українських учених в їхній еволюції, автори виділяють три напрями в українській історичній та політичній думці того часу: народництво, консерватизм і націоналізм¹. У Західній Україні переважали консервативний і націоналістичний напрями; у Східній Україні – народництво і консерватизм.

Образ Польщі та поляків в українській історичній та політичній думці викликає інтерес як через необхідність вивчення історичного досвіду української інтелектуальної історії, так і з огляду на розвиток сучасного українського націотворення, оскільки низка викладених нижче концепцій досі не втратила свого впливу на національних українських ідеологів. Вивчення відношення до Польщі в українській історико-політичній думці може виявити деякі нові площини для порівняльного аналізу і майбутніх досліджень. Тому, виокремлюючи образ Польщі та поляків в українській історичній та політичній думці, спробуємо відповісти насамперед на такі питання: 1) якою була відмінність між баченням польського питання представниками трьох різних напрямів української історико-політичної думки в контексті змалювання спільних сторінок історії обох народів? 2) чи дійсно існувала відмінність між загальними доктринами в українській історичній та політичній думці і їхнім ставленням до Польщі? 3) чи існувала в українській історико-політичній думці міжвоєнної доби ідея орієнтації на Польщу як вирішальний чинник для постання української незалежної держави, і якщо існувала, то серед представників яких напрямів?

Погляди на польсько-українські відносини досліджено в контексті загального методологічного підходу авторів до української історичної та політичної думки, який дає можливість зосередити увагу на різних трактуваннях трьох чинників: концепції нації, ролі національної території і баченні держави². З огляду на

¹ Див.: Potul'nyc'kyj V. Das ukrainische historische Denken im 19. und 20. Jahrhundert: Konzeptionen und Periodisierung. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. Stuttgart, 1997. No 45. H. 1. S. 2–30.

² Такий методологічний підхід ми вже використовували для аналізу образу іншого в українській, російській, німецькій та французькій історичній та політичній думці. Див.: Potulnyskyi V. The Image of Russia and the Russians in Ukrainian Political Thought (1860–1945). *Quest for Models of Coexistence: National and Ethnic Dimensions of Changes in the Slavic*

відсутність одностайності щодо трактування ролі Польщі та поляків в українській історії серед представників різних напрямів української історичної та політичної думки, автори вибірково аналізуватимуть погляди чільних представників кожного напрямку на польську проблему. Це – Михайло Грушевський (1866–1934) та Сергій Шелухин (1864–1938) як народники, В'ячеслав Липинський (1882–1931) та Степан Томашівський (1875–1930) як представники консервативно-монархічного напрямку, та Володимир Старосольський (1878–1942) і Степан Рудницький (1877–1937) як націонал-державники. Основна концентрація авторів буде зосереджуватись на порівняльному аналізі праць, написаних протягом міжвоєнної доби, хоча в дослідженні цілісного й поліперспективного бачення ідей того чи того автора щодо Польщі та поляків автори торкатимуться також досліджень (особливо щодо робіт Михайла Грушевського), написаних і на початку ХХ ст.

Народницький напрям

Звертаючись до теми українсько-польських відносин, М. Грушевський обмежувався їхнім дослідженням головню в контексті таких питань, як проблема «історичної Польщі», становище України у складі польсько-литовської держави, польсько-шляхетське пригнічення українського народу і його залишки в Правобережній Україні в ХІХ ст., питання про польсько-українські відносини в Галичині та питання про Холмщину. Дослідника цікавили у висвітленні всіх вищезазначених аспектів питання радше історико-політичного, аніж етнопсихологічного характеру. Загалом негативне ставлення Грушевського до поляків було результатом, з одного боку, його науково-історичних досліджень, під час яких він знайшов та належно обробив у синтезу безліч фактів для засудження старої «історичної Польщі», заперечення претензій Польщі щодо включення України до її складу; з іншого боку, воно було зумовлене усвідомленням ученим, який 20 років жив і працював в Галичині, суті та змісту польської політики щодо українського населення Галичини і Холмщини. У 1906 р., підводячи підсумки своїх 12-річних спостережень за специфікою та особливостями галицького національно-політичного життя, він зауважував, що поляки не бажають нічим жертвувати зі свого панівного становища і не уявляють собі іншого ставлення до українців, аніж ставлення панівної нації³.

Eurasian World / ed. by K. Inoue and T. Uyama. Sapporo, 1998. P. 163–195; Potulnytskyi V. Jews and Jewish Theme in Ukrainian Historical Thought. *Jews in Eastern Europe. Journal of the Centre For Research and Documentation of East European Jewry of the Hebrew University of Jerusalem*. Givat Ram, Jerusalem. Winter 2000. No 3 (43). P. 5–36; Potulnytskyi V. Galician Identity in Ukrainian Historical and Political Thought. *Galicja. A Multicultural Land* / ed. by Chris Hann and Paul Robert Magocsi. Toronto; Buffalo; London, 2005. P. 83–103; Potulnytskyi H. Position of Ukraine between Poland and Russia in the narratives of French and German intellectual history from the end of the 18th century until the end of the First World War: towards theoretical, methodological, conceptual, and source aspects. *Omeljan Pritsak: Biography, Legacy, Research interests. For the 100th Anniversary of Omeljan Pritsak's Birth*. Kyiv, 2021. P. 244–274; Потульницький В., Потульницький Г. Річ Посполита в контексті її історичних відносин з Україною в науковій спадщині Омеляна Пріцака. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. Львів, 2019. Вип. 12. С. 151–165.

³ Грушевський М. Автобіографія. *Великий Українець. Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського* / упоряд. А. П. Демиденко. Київ, 1992. С. 202.

Грушевський вкрай негативно оцінював роль історичної Польщі в історії України та її народу, підкреслював, що історичні відносини Польщі й України зводяться до того, що українська народність була обкрадена польською: «...вона [Польща – В.П., Г.П.] заволоділа багатствами України – її землями, вона втягнула в себе на протязі сторіч все, що з'являлось найбільш видатне в українському середовищі, і перетворила українську народність на масу робітників, працюючих на представників польської народності і культури»⁴. На переконання Грушевського, особливо разючі руйнівні наслідки мало польське панування в Галичині, яка на той час уже протягом чотирьох століть перебувала під польським гнітом і зверхністю. «Надзвичайно складне становище, у котрому опинилася українська народність [у Галичині – В.П., Г.П.], – пише Грушевський, – є, перш за все, результатом її економічної і культурної відсталості – цього спадку історичної Польщі, яка ретельно знімала з неї за час свого чотирьохсотлітнього панування все, що тільки могло вважатися вершками нації, яка залишила її в стані забитості і безпорадності і потомки якої ретельно консервують її в цьому становищі»⁵.

Домінування польської народності на західноукраїнських землях Грушевський бере в територіальному плані значно ширше, не обмежуючись лише територією Галичини. Вчений підкреслював, що на початку ХХ ст. у Західній Україні (під Західною Україною він розуміє не лише Галичину, але й Поділля, Волинь, Побужжя – Холмщину та Підлісся) польська народність займала привілейоване становище, порівняно з українською, завдяки більш сприятливим культурним та національним умовам, що склалися внаслідок історичного розвитку, та неабиякій майновій перевазі. Не дивно, що вчений виявляє дуже негативне ставлення і до тієї частини польського населення, яка проживала в Правобережній Україні, зокрема магнатів, їхніх управителів – шляхтичів, представників дрібнішого місцевого польського землеволодіння. Він називає їх «панамі», гнобителями й експлуаторами місцевого селянського українського населення⁶. Водночас дослідник зазначає, що переважна більшість української інтелігенції в Росії ставиться до поляків без будь-якої упередженості та ворожості і «встановлення *modus vivendi* в розкріпачених відносинах уявляється їй у вигляді дуже привабливої національної гармонії»⁷.

Михайло Грушевський усвідомлював, які величезні труднощі лежали на шляху до врегулювання українсько-польських відносин. Необхідною умовою такого врегулювання вчений вважав відмову поляків від ідеї «історичної Польщі» з її пануванням на українських землях, а також вирішення аграрного питання в Україні, якому він, як соціаліст, взагалі надавав виняткового значення. Грушевський стверджував, що для поляків втрата України – це не тільки економічний удар певному суспільному класові, але й знищення однієї з основ, на яку спирається їхня сила як

⁴ Грушевський М. К польско-украинским отношениям в Галиции. Киев, 1905. С. 104.

⁵ Грушевський М. Украинцы. *Формы национального движения в современных государствах. Австро-Венгрия. Россия. Германия* / под ред. А. И. Кастелянского. Санкт-Петербург, 1910. С. 170.

⁶ Грушевський М. Між Москвою і Варшавою. *Борітеся – поборете*. 1920. № 2. С. 3; Грушевський М. З біжучої хвилі. Київ, 1907. С. 96.

⁷ Грушевський М. К польско-украинским отношениям в Галиции. С. 103.

нації, оскільки «значення і сила і привілейоване становище народності польської створювалось за рахунок населення українського, білоруського і литовського»⁸. Учений добре розумів, що перешкодою на шляху налагодження польсько-українських відносин завжди будуть різноманітні історичні підрахунки і претензії, «від яких ніяк не може звільнитися польська громадськість»⁹.

На основі таких міркувань визначний дослідник негативно оцінював різні спроби порозуміння між поляками та українцями, які виникали протягом історії, вважаючи, що такі спроби завжди несли не паритетний характер, а служили лише одній стороні – полякам. Протягом XVI ст. внаслідок Реформації польський культурний рух здійснив чималий вплив на українське духовне життя, та все ж історик оцінював його різко негативно, бо в конкуренції між польською та українською культурою цей польський рух «так же різко і сильно перешили коромисло ваги в сторону польську»¹⁰.

Амбівалентне і в підсумку так само негативне значення отримала у Грушевського і Люблінська унія. Він загалом вітав, що ця унія, з одного боку, дала історичні підстави для створення ідеї соборності, встановила значно тісніші зв'язки між Галичиною, яка вже від середини XIV ст. перебувала під пануванням поляків, з центральними та східними українськими землями, які були під Литвою, що забезпечило перебування усіх територій в межах однієї держави – Речі Посполитої. Проте, з іншого боку, унія самим своїм фактом існування промостила шлях всіляким польським впливам на українське політичне та духовне життя, що Грушевський завжди вважав злом. «Українське життя, – пише з цього приводу вчений, – наломано на польські взірці та ополячено. Був це повний перестрій зверху і донизу, який не зіставив каменя на камені в українським життю. Він переминив його на польські взірці, і на самий спід його зіпхнув українську людність, яка трималася своєї української народності»¹¹.

Схожу негативну оцінку отримує у вченого і Гадяцька унія. Розглядаючи мотиви прийняття Гадяцької унії козацькою старшиною, попри той факт, що вона була створена і задумана представниками шляхти, вчений вважає, що старшина насамперед прагнула захистити свої станови привілеї за допомогою Речі Посполитої якраз тоді, коли низові козаки повернули до Москви. На переконання історика, ідея сперти князівство Руське на шляхту має свої витoki у бажанні старшини отримати контроль над західноукраїнськими землями, де козацтво ніколи не користувалось підтримкою як стан. Він називав «тяжкою іронією...», що якраз західні провінції були вирвані зі складу Великого Князівства Руського при останньому редагуванні Гадяцького акту»¹².

Різко негативно оцінив Грушевський і підписання Варшавського договору 1920 р., який уклали Симон Петлюра і Юзеф Пілсудський. Цей договір він вважав «варшавською авантюрою», «фактом ворожим, навіть злочинним», «жахливою

⁸ Грушевський М. К польско-украинским отношениям в Галиции. С. 105.

⁹ Грушевський М. На порозі нової України. Гадки і мрії. Київ, 1918. С. 43.

¹⁰ Грушевський М. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. Київ, 1995. Т. 6: Жите економічне, культурне, національне XIV–XVII віків. С. 412.

¹¹ Грушевський М. Ілюстрована історія України. З додатком нового періоду історії України за роки від 1914 до 1919. Вінніпег, б. р. С. 194.

¹² Грушевський М. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. Київ, 1998. Т. 10. С. 352–353.

провокацією, що може знищити ідею української державності, української національності». На підтвердження своїх висновків наводить низку історичних прикладів, починаючи з Богдана Хмельницького, який «ішов на різні поступки Москві, з якою, на його думку, можна було і так і сяк, щоб тільки не мати справу з поляками, з котрими не могло бути інакше, як вже було»¹³.

Вчений зазначав, що український народ завжди відкидав будь-який компроміс у відносинах з поляками. У 1928 р. він знову засудив «історичну Польщу», що реанімувалась щодо України, зокрема Галичини, у новій, ще більш загостреній формі пілсудщини¹⁴.

Сергій Шелухин приділив особливу увагу вивченню психології українців та поляків. Виходячи з засади, що «історія кожного народу лише тоді є цікавою, коли вона є самостійною»¹⁵, він спирається на дослідження своїх попередників – Володимира Антоновича (1834–1908) і Михайла Володимирського-Буданова (1838–1916) та аналізує відмінності між цими народами у сфері правової і політичної культури. Учений доводить, що «Руська Правда» має багато спільного з правом слов'ян адриатичної або динарійської раси, «до якої належать українці, словенці, серби, хорвати, чехи, словаки», стверджує, що навіть «іннервація – функціонування нервової системи в української та польської народностей цілком різні»¹⁶. Найхарактернішою рисою українців він вважає волелюбність, якою «вони дорожать більше за все, здатні до наук, до ремесла, а жити без свободи не могли»¹⁷.

З цих позицій він характеризує сутність самосвідомості українців та поляків у контексті польсько-українських відносин XV–XVII ст. «Дві народності, – пише дослідник, – два різні світогляди, дві історії (аристократична і демократична), дві культури... суперечність інтересів на ґрунті політичній, національній, соціальній, релігійній, правній, моральній, історичній»¹⁸.

Звертаючись до питання про походження цих народів, Шелухин відносить поляків до вислянської (вістувської) слов'янської групи народностей, натомість українців – до адриатичної (динарійської) слов'янської групи¹⁹. Заразом покликається на аналогічні твердження сучасних йому французьких антропологів: Денікера, Алі, географа Реклю, звертається до літописних свідчень. Водночас учений визнає, що українська та польська народності – всі одного слов'янського походження²⁰.

¹³ Грушевський М. Між Москвою та Варшавою. С. 4.

¹⁴ Грушевський М. З соціально-національних концепцій Антоновича. *Україна*. 1928. Кн. 5. С. 7.

¹⁵ Шелухин С. Критика нового наукового підручника історії України. Львів, 1935. С. 20.

¹⁶ Шелухин С. Додаткові лекції до курсу «Історії українського народу». Прага, 1932. С. 68–69.

¹⁷ Шелухин С. Критика нового наукового підручника... С. 31–32.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Шелухин С. Лист до редакції (З приводу: «Чому це так?» пана С. Рудницького). *Воля*. 1920. Т. 3. Ч. 1. С. 15.

²⁰ Шелухин С. Дві народності. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України* (ЦДАВО України). Ф. 3695. Оп. 1. Спр. 46. Арк. 204–205.

Утворення окремих народностей слов'янського походження вчений пояснює тим, що при розселенні на нових місцях слов'яни перемішувались з тубільцями і народами, які потім приходили на ті ж землі, зустрічалися і вступали у зв'язки з чужоплемінними сусідами. «В літопису Нестора розповідається, – пише Шелухин, – як брати Вятко і Радим “од ляхов” пішли з своїми родами по річці Оці і утворили Радимичів та В'ятичів. Окрім цієї польської рідні північні слов'яни перемішались з фінами, уральськими монголами... Український народ не має в собі вказаних домішок чужої крові»²¹.

Саме так, на думку Шелухина, утворювалися нові народності слов'янського походження. «Кожен народ в ту мішанину, – пише науковець, – вступав зі своєю мовою і своєю національною психологією, які разом з його мовою, культурою і національною фізіономією входили в чужу і одбивалися на утворенні нової народності, її психології, мови, культури»²².

Учений доходить висновку, що, на відміну від поляків, які є народом аристократичним, українці – демократи, оскільки українське народне життя, психіка, історія, побут, право, прагнення та ідеали українського народу завжди зверталися до свободи, народоправства, демократії. Підкресливши, що український аристократ швидше знайде спільну мову з аристократом польським, аніж з селянином чи робітником – представником свого власного народу, він виключає з концепції українського державотворення накинута українцям, на його думку, поляками, ідею про поділ суспільства на панів та холопів. «Мусимо об'єднати всі наші сили, – закликає вчений, – в ідеї народного суверенітету та народоправства “без холопа і без пана”». Се нам диктує сама наша українська нація»²³.

Консервативний напрям

Роздуми В'ячеслава Липинського щодо Польщі та поляків концентрувалися довкола розгляду таких основних тем: 1) відносини України та Польщі в історичній ретроспективі; 2) значення та роль Польщі у долі українського народу; 3) розгляд орієнтації на Польщу в контексті проблем українського державотворення. Розглянемо ці роздуми більш детально.

Проповідуючи ідею монархії як чинника консолідації українського суспільства, В. Липинський покликається на історичні відмінності між народами поневоленими, які завжди лишаються державними націями з тієї причини, що їх придушує і позбавляє незалежності чужоземна країна, і народами недержавними, на територію яких чужоземна влада приходиться здебільшого внаслідок запрошення її частиною цього народу. До перших можна віднести поляків, до других – українців. Перші не зв'язані органічно з чужоземною владою, відчувають поневолення цією владою, мають всі елементи, потрібні для побудови власної держави, і відразу її відбудовують, як тільки ослабне зовнішній чужоземний натиск. Такі держави всю

²¹ Шелухин С. Лист до редакції... С. 15.

²² Шелухин С. Дві народності. Арк. 197.

²³ Шелухин С. Більше розважливості. *ЦДАВО України*. Ф. 3695. Оп. 1. Спр. 118. Арк. 165.

свою увагу й енергію зосереджують на зовнішній політиці, пошуках союзника, який допоміг би позбутися чужоземного гніту²⁴.

Тому В. Липинський вважає, що у відносинах України з Польщею слід насамперед висувати на перший план момент політичний: «відділення від Варшави Української землі, що значить відділення від Польщі всіх українотворчих, польських або культурно полонізованих (=європеїзованих) верхів»²⁵. Цю тезу він ілюструє прикладом Богдана Хмельницького. На думку науковця, перед великим гетьманом поставало два шляхи: «або скерувати всю національну енергію на боротьбу за зміну того внутрішнього державного устрою і справу будучини Речі Посполитої зробити українською національною справою, – або, порвавши зовсім з Польщею, скерувати всю національну енергію на організацію власного державного життя поза межами Речі Посполитої»²⁶. Богдан Хмельницький обрав другий шлях і, на переконання В. Липинського, не помилився. Тому-то гетьман «...винищив як польських, так і українських, то плюючих собі в фізіономії, то цілюючихся демократів, і в той спосіб знищив до тла на Україні польські демократичні республіканські форми державного життя; в завойованій в той спосіб зверху Україні він установив українську монархічну владу гетьманську...»²⁷.

За Липинським, окрему роль в контексті встановлення відносин України та Польщі відігравала і відіграватиме Галичина. Вчений бачить разючу відмінність у стосунках Галичини та Польщі в епоху розвинутого середньовіччя, коли західноруські землі були на рівних з Польщею в паритетних державно-політичних династичних взаєминах, і в модерну добу, коли Галичина та Польща перейшли до стану взаємовідносин, які встановлюються між колонією та метрополією. В середньовічну епоху саме у «північно-західних окраїнах», куди входила і Галичина, відбувалась «боротьба старої “руської” культури з новою культурою польською, а не боротьба підданих з панами, не боротьба півдиких степових ухадників з розбещеними “кремовими королевятами”. Причём стара “руська” культура має тут за собою симпатії навіть зверху спольщених і в більшості вже католицьких місцевих аристократичних елементів тому, що це культура консерватизму, культура традиції, культура предків і культура землі»²⁸. Тоді відносини між двома суб'єктами державно-політичних відносин були паритетними і рівними, і від цього відштовхувались і виток стосунків між ними.

Натомість у XX ст., коли Галичина і Польща перетворились, відповідно, у колонію і метрополію, політика, на думку Липинського, вимагала застосування зовсім іншої стратегії і тактики, ніж в епоху середньовіччя. У своєму листі від 3 лютого 1927 р. до українського політичного діяча, організатора Національно-Демократичної партії Галичини Володимира Бачинського (1880–1927), який прагнув

²⁴ Липинський В. Народи поневолені і народи недержавні. *Сучасність*. 1992. № 6. С. 83–84.

²⁵ Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії. Київ; Філадельфія, 1995. Т. 6. Кн. 1: Листи до братів-хліборобів: про ідею і організацію українського монархізму / ред. Я. Пеленський. С. XXVI.

²⁶ Липинський В. Україна на переломі: замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті. Філадельфія, 1991. С. 18–19.

²⁷ Липинський В. Повне зібрання творів... Т. 6. Кн. 1. С. 218.

²⁸ Липинський В. Україна на переломі... С. 207.

проведення прямих перемовин своєї партії з Варшавою з метою втілити концепцію федерації Польщі та України, В. Липинський називає тактику галицького політика хибною, оскільки такий крок без попередньої підготовки в Галичині сильної консервативної територіальної групи, складеної з місцевих поляків та українців, приречений на невдачу. «Без попереднього порозуміння з місцевими консервативними поляками, – пише вчений, – Ви від Варшави ніколи нічого не доб’єтесь і, переговорюючи безпосередньо з нею, наразите себе тільки на великі прикrostі. Колонія від метрополії може добитись чогось тільки тоді, коли вона потрапить використати незадоволення з метрополії тих, хто владу метропольну в колонії представляє, а таке незадоволення з Варшави серед місцевих консервативних поляків тепер єсть»²⁹. Липинський, натомість, стояв на позиції порозуміння українських консерваторів з галицькими, а не варшавськими польськими консерваторами у справі досягнення спільними зусиллями територіальної автономії для українських земель під Польщею³⁰.

Успіх цієї тактики, за Липинським, залежав від врахування того факту, що поляки стосовно «кресів» завжди прагнути будуть долучити до Польщі, окрім Східної Галичини, ще й Волинь та Поділля³¹. «Війна за поширення польської “цивілізаційної місії” на Сході, – пише Липинський, – це одинока сила, якою держиться Пілсудський і Польська республіка»³². Про підтримку незалежності Галичини В. Липинський зазначав ще в своєму листі до Дмитра Дорошенка від 5 листопада 1918 р, де, зокрема, писав: «ми війни з Польщею не хочемо, але зачеплені будем оборонятись, а державно-суверенні права Галицьких Українців до їхньої землі вважаємо слухними і будемо їх піддержувати»³³.

Значення, місце та роль Польщі у долі українського народу В. Липинський розглядає з перспективи двох основних штадпунктів: позитивного та негативного. Позитивом для України та українців він вважає приклад польської літератури, яка всіляко глорифікує своїх історичних діячів, описуючи їхні чесноти, вчинки та успіхи, здобуті на полі бою чи у справі державного будівництва. «Перегляньте, – пише науковець у листі від 22 лютого 1930 р. Дмитру Дорошенку, – тогочасну [часів ХІХ-го та ХХ-го ст. – В.П., Г.П.] польську літературу. Скільки Ви знайдете різних видань, присвячених обороні тих чи інших провідників, скільки Ви знайдете боїв, що за “гонор” тих провідників велися. Бо державні народи дбають за честь своїх людей, а недержавні цього інстинкту не мають»³⁴.

На думку В. Липинського, Польща виграє у порівнянні з Москвою, яку неможливо європеїзувати, на відміну від Польщі, що є і була Європою та здатна слугувати для України певним прикладом на шляху європеїзації: «Як не європеїзувати

²⁹ Липинський В. Повне зібрання творів, архівів, студії / ред. Я. Пеленський. Київ; Філадельфія, 2003. Т. 1: Листування (А–Ж). С. 194.

³⁰ Там само. С. 195.

³¹ Там само. С. 604.

³² Липинський В. Повне зібрання творів... Т. 6. Кн. 1. С. 38.

³³ Там само. Т. 1. С. 606.

³⁴ Там само. С. 641.

Московщину, вона Московщиною і останеться. А тут на Україні на пограниччю двох культур – європеїзація все могла перейти в польщину, а боротьба з польщиною все могла довести до Московщини»³⁵. Звичайно, Липинський усвідомлював, що обидві домінуючі нації чинять на Україну тиск і насильство, але проводив відмінність у цьому тиску, зазначаючи, що «в цім вся суть ріжниці відношення до Польщі, що слабо б'є, і до Москви, що лупить без пардону»³⁶.

Негативну роль Польщі в українській історії вчений бачить у шкідливій для України ідеї «триєдиної Польщі», висунутій певними польськими та українськими політичними колами в середині XVII ст., а також у шляхетській демократії, яка була основною ланкою політичного життя Речі Посполитої в епоху пізнього середньовіччя та ранньонового часу. Теорія «триєдиної Польщі» (Польща, Русь і Литва) стала згубною для України, оскільки, як пише Липинський, вона «йшла в парі з фізичним винищенням (засланням найбільш активної гетьманської старшини в Сибір, зведенням зі світу цілої плеяди Виговських і Богунів, яких розстріляла Польща), сильною політичною дегенерацією і національним упадком носителів цієї ідеї: української козацької та шляхетської верстви і викликала українську демократичну реформацію, яка тільки “в народі” стала бачити спасення української національної справи»³⁷. Він вважає цю теорію раціональною і виразно протиставляє її раціоналізму стихійний переможний ірраціоналізм, який був притаманний діям Богдана Хмельницького.

Негативну роль в історії обох народів (польського та українського) ідеї шляхетської демократії В. Липинський аналізує, виводячи цілу низку причин деструкції, яку ця демократія спричинила, та наслідків, до яких вона призвела. Ось вони: 1) саме під впливом демократизації шляхта перестала бути організованим класом лицарства, перетворилась в «розпорошену хаотичну масу вільних та свободолюбивих республіканців, що стали жити з необмеженого правління своєю республікою, перекавши одночасно всю організацію продуктивної матеріальної праці – з одного боку на зовсім чужі для нації (переважно жидівські) елементи, а з другого – на пасивну масу, позбавлену в кінці (подібно як і демократії афінській наприклад) всяких прав і тієї охорони закону...»; 2) саме за панування шляхетської демократії необмежена влада суверенного «шляхетського народу» опинилась в руках «зажерливих і анархічних магнатів, що для своїх цілей суверенні голоси і симпатії цього “народу” в той чи інший спосіб купували», вічно воюючи між собою; 3) шляхетська демократія породила неприродний добір, коли в «креси» стала емігрувати, асимілюючись там, найбільш лицарська частина польської шляхти, і навпаки, в ряди шляхти польської стала вливатись «найбільш “індивідуалістична” і недисциплінована литовська, українська та білоруська шляхта, яка в польськості і в охороні чужої для неї польської держави шукала захисту для свого власного безсилля, своєї анархічності і своєї неорганізованості супроти своїх місцевих,

³⁵ Липинський В. Україна на переломі... С. 136.

³⁶ Центральний державний історичний архів України, м Львів (ЦДАЛ України). Ф. 359. Оп. 1. Спр. 266. Арк. 80 зв.

³⁷ Липинський В. Повне зібрання творів... Т. 6. Кн. 1. С. 123.

сильніших ніж в Польщі, пасивних мас»³⁸. В результаті саме шляхетська демократія, за Липинським, призвела до втрати шляхтою своєї єдності та лицарськості, до розпаду лицарсько-земельного класу, до анархії і, врешті-решт, до падіння польської держави.

Не оминув у своїх роздумах В. Липинський і проблеми зовнішньополітичної орієнтації, яка завжди поставала перед українськими державотворцями, вказавши на її суть та загрози, які зможе спричинити вибір орієнтації саме на Польщу. Липинський усвідомлював, що українці зазнавали від поляків тривалого гноблення, а Галичина у міжвоєнну добу так само продовжувала перебувати під польським гнітом. Для визволення від польського гніту громадянам західноукраїнських земель необхідно завоювати територіальну автономію, яку вчений розглядає як перший етап для виховання громадянства цих земель у дусі державницької монархічної ідеї. Територіальну автономію, на думку Липинського, можна здобути лише спільними зусиллями місцевого громадянства Галичини незалежно від національності. Порозуміння українців з місцевими поляками проти централістичного панування Варшави – єдиний шлях до політичного визволення західноукраїнських земель.

Загалом Липинський не вважав Польщу силою, яка зможе відіграти якусь роль при майбутньому творенні української держави. Навіть здобуття територіальної автономії від Польщі він розцінював як бажаний, але зовсім не першорядний і вирішальний крок у майбутніх подіях. «Не від Польщі, – пише В. Липинський О. Назаруку, – залежатиме майбутня доля України, тому на якусь особливу тактику тут розраховувати не варто. Ви собі уявляєте, що ми напередодні війни Польщі з більшовиками. Я в це не вірю. А друге: хай історик професор Томашівський скаже: чи здійснилася хоч одна згода з Польщею. Які дані, що тепер має бути інакше?»³⁹. Липинський радив українським консерваторам не наслідувати політичних методів поневолених, але державних націй – поляків та чехів, бо це лише загальмує процес визрівання політичної свідомості українців. «...Хто каже, що нас як Чехів або Поляків, може визволити якась “Антанта”, той готує руїну Україні. Процес створення влади, процес завоювання, через який не пройшла, а мусить пройти всяка недержавна нація, не може бути замінений для неї так, як для нації колишніх місцевих завойовників. Таких завойовників недержавна нація ще не має і, щоб стати нацією державною, вона їх мусить сама на місці (а не десь “в Версалі”) мати. Без цього перемога сторонніх сил над місцевою чужоземною владою визволить тільки нашу внутрішню анархію»⁴⁰.

Водночас Липинський покладав великі надії в українському державотворенні на місцевих, з метропольною Варшавою зв'язаних поляків. Він застерігав українців від нерозважливих закликів до їхнього винищення, замість того, щоб заохочувати ці сили до створення на українській землі своєї власної держави. «Нації поневолені, – зазначає мислитель, – маючи в собі свої власні державницькі консервативні елементи, можуть собі дозволити на винищування “чужинців”. Нації недержавні,

³⁸ Липинський В. Повне зібрання творів... Т. 6. Кн. 1. С. 312.

³⁹ ЦДІАЛ України. Ф. 359. Оп. 1. Спр. 266. Арк. 84, 91.

⁴⁰ Липинський В. Народи поневолені і народи недержавні... С. 85.

яких вся організуюча державно-творча здатність завойована власне в оцих місцевих “чужинців”, нищать разом з ними в самім зародку всю власну націю і державу»⁴¹.

В'ячеслав Липинський виділив три політичні орієнтації для України: орієнтація на Польщу, орієнтація на Росію контрреволюційну і орієнтація на світову революцію і Росію більшовицьку. Кожна з цих орієнтацій пов'язана з надією на допомогу Антанти або ж на допомогу Німеччини, і кожна має своїх прибічників. «І Польща, і російські антибольшевики, і російські большевики, всі вже мають своїх “самотверженних малороссиян”», а конкурувати з тим типом наших земляків, це справа безнадійна... Ані Польща, ані большевицька, ані протибольшевицька Росія не будуть будувати Україну, бо їм ніякої України не потрібно. Їм тільки треба в даний мент використати фікцію України при допомозі зорієнтованих на них українців»⁴².

В'ячеслав Липинський вважає, що замість орієнтації на Польщу потрібна від Польщі рішуча сепарація. Він аргументує такий політичний шлях виникненням українського державно-національного руху – суто європейського, але аж ніяк не азійського. Всі інші подібні рухи, що знайшли своє оформлення на Заході та в Польщі, – теж європейські за походженням. Без такої сепарації Україна, на переконання Липинського, ніколи не реалізується як державно-політичний проєкт. «Без політичної сепарації від Польщі, – пише вчений, – не може бути України. Так само, як не могло бути Польщі без політичної сепарації, без одрізання в другій половині XII ст. пуповиння від її матері – Німеччини. Доки Україна політично не одсепарується від Польщі, всі йдучі з Польщі або через Польщу українотворчі елементи, чуючи за собою піддержку Варшавської метрополії, не будуть в стані вповні українізуватись, тобто злитись в одну цілість з малоруською народною масою і перетворити цю племінну масу в націю. Україна, через свої творчі верхи в одно політичне тіло з Польщею зв'язана, буде гнити і умирати разом з Польщею, як умирає мати з дитиною, що не може від неї народитись. Одсепаруватись од Польщі, але так, щоб не утопитись в руськім морі – ось проблем, остаточного розв'язання якого не знайшло українство в протязі тисячі літ»⁴³.

На відміну від Липинського, Степан Томашівський у своїх поглядах на Польщу та її роль в українській історії і політиці зосереджувався довкола двох інших питань. Вони стосувалися, по-перше, з'ясування суті як негативної, так і позитивної ролі поляків в українській історії; по-друге, виокремлення тенденцій до зближення обох народів, які себе виявили в минулому і можуть відіграти певну роль у майбутньому, зокрема, як і Липинський, підіймав питання автономії українських земель під Польщею.

Розкриваючи перше питання, зазначимо, що Томашівський загалом негативно оцінював анексію українських земель Польщею у XIV ст. Історик стверджував, що під владою Польщі становище українського народу було досить важким у всіх сферах життєдіяльності: економічній, політичній та національній. Причини цього важкого, а подекуди нестерпного становища вчений вбачав у внутрішній політиці

⁴¹ Липинський В. Народи поневолені і народи недержавні... С. 4–5.

⁴² Липинський В. Повне зібрання творів... Т. 6. Кн. 1. С. 66.

⁴³ Там само. С. XXV.

Речі Посполитої: накладення панщини, непосильних податків на зубожіле населення, перетворення Галичини на джерело сировини, недопущення самостійного економічного розвитку українських земель і скріплення власного самозахисту. Все це, на його переконання, унеможливило спроби українського народу домогтися самостійного державно-політичного розвитку та впорядкувати на цих основах власне життя. «Без великої пересади можна сказати, – пише він, – що Польща при кінці XVIII ст. відступила українські землі чужим державам у мало-що сильнішим стані, аніж їх набула»⁴⁴.

Деструктивна внутрішня політика Речі Посполитої щодо українських територій та захисту її населення особливо виявила себе в середині XVII ст. У цей час, за підрахунками історика, демографічні втрати львівської землі становили 60 відсотків населення. «Стан перед катастрофою, – зазначає він, – подамо найнижчий 100 тисяч, а по ній як найвищий 40 тисяч. З того виходить загальне зменшення людності на 60 тисяч чоловік»⁴⁵. Такі колосальні демографічні втрати вчений пояснював наслідками польсько-української війни, руйнівних переміщень польських військ та внутрішньої політики Речі Посполитої, яка була скерована своїм вістрям на тотальне недопущення конструктивного розвитку українського народу та унеможливлення його державного життя у будь-якій формі.

Негативну роль для розгортання польсько-українських стосунків відіграли, на думку Томашівського, і політичні плани та дії Симона Петлюри. Називаючи Польщу «відвічним ворогом України», історик всі пропольські заходи Петлюри, його мир з Пiлсудським, спільні дії з поляками проти більшовиків і перехід західно-українських земель до складу Польщі записує тільки в негатив, на якому аж ніяк не можна будувати подальші відносини між обома народами. До таких деструктивних воєнних та дипломатичних заходів Петлюри вчений записує «віддання Західних українських земель відвічному ворогові України – Польщі, запроторення великої частини української армії в польські табори, розстріл українського патріота-героя полковника Української Армії – Болбочана»⁴⁶ та інші вчинки головного отамана. Проте головну вину, яку Томашівський покладає на Петлюру, він вбачає у варшавському порозумінні між поляками та українцями від 20 квітня 1920 р., яке, за його словами, було підписане «розпаленим залізом на спині західного відлomu української нації»⁴⁷. Щобільше, історик впевнений, що «з остаточним упадком “головного отамана” Польща тратить політичне і моральне рlacet на володіння західноукраїнськими землями – одиноке, яке досі встигла здобути у небольшевиків»⁴⁸.

Негативно для польсько-українського розуміння Томашівський оцінює і відому Гадяцьку унію, яка була запроєктована й укладена між гетьманом Виговським та Річчю Посполитою 16 вересня 1658 р. Попри те, що в цій угоді найкраще виявилась державницька течія (концепція відновлення Великого князівства Руського з ясною

⁴⁴ Томашівський С. Погляд на стан людности Львівської землі в половині 18 ст. *Жерела до історії України-Руси*. Львів, 1901. Т. 5. С. IV.

⁴⁵ Там само. С. 50.

⁴⁶ Томашівський С. Симон Петлюра. 1976. С. 3.

⁴⁷ Томашівський С. Під колесами історії. Нариси і статті. Берлін, 1922. С. 28.

⁴⁸ Там само. С. 29.

політичною конституцією і чітко окресленою територією тощо), Томашівський вважає, що насправді угода була вигідна лише Польщі. Хоча ратифікація Річчю Посполитою цієї угоди стала символом зміни самої Польщі у ставленні до України, галицький консерватор оцінює її інакше: «...в принципових справах, – пише історик, – Польща виявила давню непоступливість. Українці домагалися, щоб утворене було окреме Велике Князівство Руське – на зразок Великого Князівства Литовського, щоб у склад його входили також західноукраїнські землі... Але всі ті домагання поляки відкинули – не погодилися на державну рівноправність України, а дали тільки автономію, і то лише для самої Наддніпрянищини, усуваючи все те, що нагадувало б українську державність. Так гадяцький договір у самій своїй основі не міг вдовольнити українських державників; це була тільки хвилинна комбінація, що не могла розраховувати на довговічність»⁴⁹.

Степан Томашівський настільки перейнявся ігноруванням угодою долі західноукраїнських земель, що навіть не зацентрував на факті ратифікації польською стороною Гадяцької унії, хоч це знаменувало, що Річ Посполита станом на 1658 р. стала іншою державою, яка визнала Україну собі рівною.

Заразом Томашівський відзначав і позитивний вплив поляків в українській історії. Він вважав, що саме поляки відіграли основну роль у процесі відокремлення українців від Русі. Якщо, за Томашівським, Україна часів визвольних змагань взяла з часів удільних князівств у XIII ст. з символіки лише тризуб, який став гербом УНР, то з історією Польщі були пов'язані козацька і гетьманська традиції, вже не кажучи про те, що польська історія витворила і саму назву Україна. «...ідеал історичної козацької України, – пише він з цього приводу, – припадає в дійсності на добу, коли всі майже українські землі входили в склад Річипосполитої. Найліпший доказ маємо у виборі українських історичних героїв. Маємо, що правда, на чолі тих героїв Хмельницького, людину, як на минуле України, будь-що-будь гігантичну, та побіч нього бачимо такі постаті як Сагайдачний, як Виговський, як Дорошенко, як Мазепа, як Орлик, а з історії культури як Могила, – людей, що не персоніфікують антитези і суперечності між змаганнями української людності та історичною місією Річипосполитої. Одним словом, засіб історико-політичних уявлень сучасного Українця в 9/10 узятих з історії Польщі, є продуктом її розвитку – проява, що її поляки дивним способом не досягнули»⁵⁰. Ця проблема великого впливу на Україну з боку Польщі, котрий поляки зазвичай і несвідомо чинили протягом середньовічної та новочасної доби, науково, на думку історика, ще не розроблена. Тому широкий загал навіть не уявляє собі її розмірів.

Під впливом польської дійсності, на переконання Томашівського, формувалася і українська національна психіка. Цей вплив був цілком природним та органічним, адже процес формування національної індивідуальності українців ще не був остаточно завершеним. Тому твердження низки польських істориків, політиків та публіцистів про українство як про витвір австрійської інтриги вчений вважав історичною нісенітницею. «Якщо українська національна думка необхідно вже мусить

⁴⁹ Томашівський С. Українська історія. Нарис. Львів, 1919. Т. 1: Старинні і середні віки. С. 223.

⁵⁰ Томашівський С. Десять літ українського питання в Польщі: переклад стенограми відчиту улаженого «Інститутом дослідів національних справ» у Варшаві 12.04.1929 р. Львів, 1929. С. 12.

мати печать чужої інтриги, – пише він, – то хіба в першій мірі польської...»⁵¹. Для підкріплення своєї думки вчений згадує сутність політичної програми Хмельницького. Він зазначає, що провідною ідеєю гетьмана була широка політична і культурна автономія України в межах польсько-литовської Речі Посполитої, тобто гетьман мав польську орієнтацію. Цій ідеї гетьман, на його переконання, залишався вірним до кінця життя⁵².

На ґрунті позитивного впливу поляків на Україну, який ніколи не треба забувати, та впливу деструктивного, який не варто повторювати, історик виокремлював тенденції до зближення обох народів на основі спільних традицій минулого. С. Томашівський вважав, що поляки нарешті виявили себе на початку ХХ ст. раціоналістами та вмiлими тактиками і наводив повоевну Польщу як позитивний приклад гострого відчуття політичної ситуації і відповідно правильного вибору. За його словами, близько 90 відсотків поляків до війни були монархістами, орієнтувалися на три династії і вірили в успіх монархічної ідеї, заради якої йшли на величезні зусилля та жертви під час обох невдалих повстань 1830-х і 1860-х років. Проте настав час і всі вони за 24 години стали республіканцями, оскільки зрозуміли, що за цих обставин інша, не республіканська Польща є абсолютно неможливою. Натомість українці в 1917–1919 рр. завзято боролися між собою за програми. Отже, добрими тактиками є ті, хто не лише вдало використовує політичну програму, а й, що нерідко буває, діє, незважаючи на теоретичні настанови, а інколи й усупереч їм⁵³.

Степан Томашівський ставив питання, в якому напрямі і в якій площині можна сподіватися деякого зближення позицій взаємно ворогуючих сторін, і хто має започатковувати зближення. І давав однозначну відповідь: ініціатива має виходити виключно від польського уряду: «...маю глибоке переконання, – писав він, – що безпосереднім наслідком такого кроку була-б значна поправа в теперішніх польсько-українських взаєминах. Не доведе воно, очевидно, до ідилії, боротьба йтиме, звісно, і далі, однак вона вийде з зачарованого кола негачії, переміниться в легальне суперництво і ступнями творитиме нові форми політичної симбіози, для якої провідним ідеалом для обох громадянств повинна бути міжнародна солідарність обох народів і їхня спільна історична місія»⁵⁴. Першим кроком на шляху до зближення обох народів має стати, за Томашівським, здобуття необхідної автономії західноукраїнських земель від Польщі та утвердження в ній власного законодавства, адміністрації, освіти та армії⁵⁵.

Національно-державницький напрям

Володимир Старосольський сутність польсько-українських відносин та образ поляків і Польщі виокремлює у своїх дослідженнях в контексті розкриття двох

⁵¹ Томашівський С. Десять літ... С. 23.

⁵² Детальніше див.: Томашівський С. Війна і Україна. *Вісник Союзу Визволення України*. Відень, 1915. Ч. 29–30. С. 2–3; Ч. 47–48. С. 1–2; Ч. 51–52. С. 1–2; Ч. 53–54. С. 1–2; Ч. 59–60. С. 1–2.

⁵³ Томашівський С. Про ідею, героїв і політику: відкритий лист до В. Липинського з додатками. Львів, 1929. С. 93.

⁵⁴ Томашівський С. Десять літ українського питання в Польщі... С. 28.

⁵⁵ Томашівський С. Драгоманов і Галичина. *Політика*. 1925. Ч. 1–6. С. 83–84.

питань. Це, з одного боку, вплив Польщі на Україну, а з іншого – спільні риси, притаманні обом народам, що виробилися протягом багатолітньої спільної історії.

Щодо впливів Польщі на Україну вчений починає свій аналіз польсько-українських відносин з XIV ст. У період перших воєн проти Польщі в XIV–XV ст., що закінчились ліквідацією литовсько-руської держави, носіями самостійницьких прагнень і керівниками боротьби за незалежність України від Польщі були, за Старосольським, представники української аристократії⁵⁶. Після поразки у збройній боротьбі, що точилася протягом XV–XVI ст., відбувається процес полонізації аристократичних українських верств, змушених зробити вибір – або полонізуватись і влитися до лав польського шляхетства, або стати безправним станом. На думку вченого, тільки дрібна українська шляхта в цьому процесі «затримала до останнього східну свою віру і приналежність до української національності»⁵⁷. Так, на початку XVII ст. Україна втрачає на користь Польщі власну шляхту, яка остаточно сходить з арени боротьби за незалежність української нації.

Процесу полонізації сприяла «наднаціональність» аристократії як внутрішньої окремої спільності, суспільне становище якої робило її «ненародною», чужою для інтересів мас. Загальною характерною рисою аристократії вчений вважає те, що вона зв'язана тільки з державою і тільки через особу монарха, причому цей зв'язок не був ані абсолютним, ані винятковим. «Випадки зв'язання через алльодіум з різними державами, – зауважує він, – не були рідкі. І служба означеній державі, навіть вірна і щира, не випливала з почуття подібного національного патріотизму»⁵⁸.

В особливих випадках (війна, релігійна боротьба і тощо) аристократія стає керівником культурних чи релігійних прагнень народу, але внаслідок своєї суспільної позиції як спільність служить не народові, а панівній державі та своїм привілеям. Тому українська шляхта і магнати, будучи українськими за походженням, служили насамперед польській державі, переживаючи своєрідне внутрішнє роздвоєння. «На цьому тлі [відриву від народу – *В.П., Г.П.*], – пише дослідник, – виросла трагедія внутрішнього роздвоєння, яке переживало панство України в XVI–XVII століттях: князі Острожський та Кисіль це персоніфікації цього глибокого внутрішнього конфлікту, характерного для цілого класу, до якого вони належали, конфлікту, який покінчився повною перемогою суспільного моменту над народнім»⁵⁹. Цій пропольськості української аристократії сприяв сам характер Речі Посполитої як держави, що була становою зі всесильям шляхти, обмеженою монархією в часи панування монархій абсолютних⁶⁰.

Так само з національно-державницьких позицій Старосольський аналізує роль, яку відіграло в українсько-польській історії козацтво. Після полонізації аристократії саме козацтво, на переконання вченого, стає ініціатором боротьби за

⁵⁶ Starosolsky V. Political and Social Movements in Ukraine. *ЦДАВО України*. Ф. 4186. Оп. 2. Спр. 10. Арк. 1.

⁵⁷ Там само. Арк. 2.

⁵⁸ Старосольський В. Теорія нації. Нью-Йорк, 1966. С. 73.

⁵⁹ Там само.

⁶⁰ Старосольський В. Політичне право. Курс лекцій. Регенсбург, 1950. С. 135, 181, 183.

незалежність української нації. Підкреслюючи, що козацтво жило війною і з війни та акумулювало в собі ті цінності, які розвиваються у війні, вчений стверджує, що «козацтво в ранній добі було суто демократичним класом, бо було запереченням станового соціального ладу і ставало з цим ладом у боротьбі»⁶¹. У ту добу, за Старосольським, козацтво як українська верства виконувало функції керування і репрезентації. З кінця XVI ст. воно стає національним класом, а протягом усього XVII ст. – представницьким класом нації в її боротьбі з Польщею за існування.

Саме політика Польщі та боротьба з нею перетворила козацтво на національну потугу. «Скоро та нестримно, – пише науковець, – росла українська козаччина протягом XVI ст. – дарма, що мала проти себе систематичні зусилля польського правительства, щоб здавити її, а бодай приборкати, втиснути в рамки польської рації стану... Оружні розправи з козацтвом, як от війни 1583, 1591, 1593, 1596, 1625, 1637 років, хоча й скінчилися мілітарно для козаків нещасливо, не те що не спиняли в нічім росту їх сили та значення: ні, по кожнім неудалім мілітарнім зриві, по хвилевім обезсиленні, ставала козаччина ще дужчою, ще сильнішою, ще більш самопевною. Тайна цього розвою лежить в тодішнім відношенні козацтва до народної маси»⁶². У боротьбі з Польщею сила козацтва все дужче наростала. Цьому сприяли якнайбільше дві вимоги козацтва, які Польща і не бажала, і не могла задовольнити. Першою з них, як відзначає науковець, стало домагання козацьких вольностей, а другою – вимога необмеженого реєстру для козацького війська. «Неможливість покінчити цей конфлікт мирно, – пише вчений, – впливала з обставини, що вищезгадане намагання [вольності – В.П., Г.П.] йшло завжди в парі з другим домаганням... поширення козачого реєстру, а в дійсності необмежування його»⁶³. Отже, польські впливи на українську соціальну структуру були, за Старосольським, двоякими: поляки, з одного боку, полонізували українську аристократію, а з іншого – зробили козацтво найзапеклішим виразником і борцем за українські національні інтереси.

Окрім впливів Польщі на Україну, спільна українсько-польська історія також витворила багато схожих рис, притаманних і полякам, і українцям. Серед них науковець виділяє насамперед релігійний момент, оскільки, на думку Старосольського, поляки й українці приділяють багато уваги релігії і є глибоко релігійними народами. Щобільше, вчений стверджує: саме релігійне питання безпосередньо лежить в площині національних інтересів обох націй. «Те саме питання, – висловлюється науковець з цього приводу, – яке в однім питанні лежить поза межами інтересів нації, в другому може бути предметом її найживішого зацікавлення. Так, релігійне питання не будить ніякого національного інтересу для французів, англійців і т.д., але воно має велике значення для... поляків... та для українців»⁶⁴.

Другою такою спільною рисою, притаманною однаково і полякам, і українцям, Старосольський називає месіанізм. Він розрізняє народи, що повірили у свою

⁶¹ Старосольський В. Суспільно-політичні рухи та їх носії. *ЦДІАЛ України*. Ф. 360. Оп. 1. Спр. 466. Арк. 3.

⁶² Старосольський В. Національний і соціальний момент в українській історії. *Записки НТШ. Історико-філософська секція*. Нью-Йорк, 1991. Т. 210. С. 155.

⁶³ Там само.

⁶⁴ Старосольський В. Теорія нації. С. 42.

обрану місію та означили себе як месію, покликану вказувати іншим шлях, у стародавню добу та в добу модерну. У давню добу він зараховує до таких народів євреїв та греків; у нову епоху серед інших народів-месій називає поляків та українців. «В XIX столітті, разом з “національним відродженням” підіймається в Європі могутня хвиля національного месіанізму, особливо в Італії, Німеччині та у слов’ян – поляків, москалів, українців.... Польський рівно ж як і московський месіанізм XIX століття є загально відомими явищами. Український, крім численних уступів у Шевченка, найшов класичний вислів у Костомарова “Книгах битія Українського Народу”»⁶⁵.

Окрім релігійного чинника та месіанізму, Старосольський обґрунтовує думку, що обидва народи зв’язані органічно спільною долею, яка так з’єднала їх, що кожен сепаратно може впасти і загинути у боротьбі з більш могутніми ворогами. Ідею про органічний зв’язок спільної долі обох народів вчений знаходить ще в роздумах Адама Міцкевича і особливо відзначає переконання в тому, що Україна є останньою країною на Сході, що «духовно належить до Європи, що має всі духовні прикмети і сприймає усі вияви європейської культури». Вчений розвиває цю думку, виступаючи в суді як адвокат, що взявся обороняти молодих українських націоналістів від можливого вироку польського суду, який їм загрожував. «Поza Україну, – пише Старосольський, – Європа не сягає! Ваш, панове присяжні судді, Міцкевич писав: “Польща впала і Україну придавила!”. Хай буде мені вільно перефразувати це ось так: “Якщо Україна впаде, то й Польщу придавить”. Ані ми, оборонці, ані оті ідейні юнаки, що їх ви судите, не прохаємо ласки, але весь культурний світ повинен в оцей проклятий Москвою час народобвиства рятувати Україну від тотального знищення! Для лукавої Москви ідеї свободи є вбивчі і тому за мурами Кремля новітні червоні московські царі кують нищівну зброю на загин вільних народів світу»⁶⁶.

Проте, на думку дослідника, спільні риси культури, вироблені обома народами, на теренах Галичини повністю анулюються. Український галицький народ як провідник національної ідеї саме в Галичині є непримиренний до поляків і не бажає з ними іти на жоден компроміс в державно-національному питанні. «Українське громадянство, – зазначає мислитель, – зближене культурно до поляків Галичини, все ж представляє по відношенню до них непримиренний напрям...»⁶⁷. Таке ж твердження він застосовує і до галицької буржуазії, складеної з представників обох народів. Хоча інтереси польського і українського буржуа нібито спільні, проте українська буржуазія вважає польську за свого чи не найбільшого ворога. «...в Галичині, – пише вчений, – інтереси польської та української буржуазії були об’єктивно однакові – а одначе молода і слаба ще українська буржуазія не тільки з польською не зливалась, але находилася з нею в гострій боротьбі»⁶⁸.

Інший видатний представник національно-державницького напрямку Степан Рудницький свої дослідження з історії польсько-українських стосунків та роздуми

⁶⁵ Старосольський В. Теорія нації. С. 47–48.

⁶⁶ Качмар В. Незрівнянний оборонець українських політичних в’язнів. *Записки НТШ. Історико-філософська секція*. Нью-Йорк, 1991. Т. 210. С. 368.

⁶⁷ Старосольський В. Теорія нації. С. 23.

⁶⁸ Там само. С. 41.

щодо ролі Польщі в історії України буде довкола розкриття трьох проблем: 1) польські культурні впливи та їхнє значення для України; 2) колонізаційна та експансіоністська політика Польщі на українських землях та її роль у розгортанні польсько-українських відносин; 3) деструктивні чинники, які стоять на заваді нормалізації польсько-українських відносин та пошук механізму для їхнього налагодження.

Щодо польських культурних впливів, дослідник, високо оцінюючи польську культуру, науку, літературу і мистецтво, зазначає, проте, що в суспільному житті поляків виробився «дуже видатний нахил до аристократизму і своєрідного буржуїстства, відрізка до правдивого демократизму і погорда до селянства», називає польську культуру типовою культурою «імперіалістичного народу-пана»⁶⁹, побудованою не на етнічній культурі польського простолюддя, а на шляхетській основі. Водночас учений вважає, що деякі риси польської культури, зокрема її національно-патріотична основа, різноманітність напрямів, емоційна чуттєвість заслуговують наслідування. Загалом український народ, єдиним класовим представником якого залишилось селянство і який є первісним, селянським за своєю суттю, не може будувати власну культуру на польських зразках. Зближення польської та української культур відривало б останню від її народного коріння, шкодило справі побудови української національної держави⁷⁰.

Степан Рудницький вказує на той факт, що саме Польща була тривалий час трансфером західноєвропейських культурних впливів для України, які приходили до неї майже виключно через територію Польщі. Водночас вчений вважає, що внаслідок недосконалості соціальної структури самої Польщі, занепаду у ній міського життя, постійних воєн, які вела Річ Посполита, з усієї скарбниці західного культурного життя у Польщу потрапляли лише поодинокі частки, тому «...прищеплення повної західноєвропейської культури в Польщі було виключене»⁷¹. Підкреслюючи, що польська культура була завжди лише слабким і викривленим відблиском західноєвропейської культури, дослідник zarazом відзначає, що великою мірою через цю обставину «могло вікове панування поляків довести тільки до певної (неповної навіть) колонізації тільки верхніх шарів поневолених народів»⁷². Натомість народні маси українців, за Рудницьким, залишились вірними своїй національності і були та є в найгострішій опозиції до польської держави⁷³.

Степан Рудницький закликає українських націоналістів визнати той факт, що польська «інтелігентська», за його виразом, культура є значно вищою за інтелігентську українську⁷⁴. Причини такого становища коріняться, на переконання вченого, в історії, коли староукраїнська київська культура зникла в XV–XVI ст. під тиском, з одного боку, татарського лихоліття, а з іншого – внаслідок систематичного

⁶⁹ Рудницький С. До основ українського націоналізму. Відень; Прага, 1923. С. 140–141.

⁷⁰ Там само. С. 142.

⁷¹ Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії. Берлін, 1923. С. 43.

⁷² Там само. С. 90–91.

⁷³ Там само. С. 91.

⁷⁴ Рудницький С. До основ українського націоналізму. С. 137–138.

нищення старопольською державою і суспільністю. Причому вчений у руйнації давньоукраїнської культури звинувачує рівною мірою монголів та поляків⁷⁵.

Він зазначає, що саме з XV–XVI ст. замість старокиївської культури почали по всій території України ширитись та набувати сил польські культурні впливи, які в другій половині XVII ст. обійняли всю тодішню українську інтелігенцію по всіх землях України. Тоді «Польщина й латина, польські звичаї та моди панували всевладно по всій Україні»⁷⁶. Повстання Хмельницького, наслідком якого став відрив від Польщі Лівобережної України, обмежило вплив метрополії на Сході, проте ще більше зміцнив його на західноукраїнських землях. «Тут [на Західній Україні – *В.П., Г.П.*], – пише дослідник, – вони панували щораз виключніше аж до кінця XVIII віку. Відтоді вони обмежились формально на Галичину і Холмщину, та ще аж в другій половині XIX ст. були ще дуже сильні на всій Правобережній Україні»⁷⁷.

Відправною точкою у малюванні визначеної Рудницьким перманентної колонізаційної та експансіоністської політики Польщі є трактування дослідником поляків як народу, якому притаманна вроджена експансивність. Рудницький пояснює цей нахил так званою «етнографічною тиснявою», під якою розуміє відсутність значних територій та велику густоту населення. Ця тиснява, на його думку, всіляко сприяє розвиткові культури, проте замикає народ та його політичну культуру у вузькі межі. Саме «етнографічна тиснява» і народжує у поляків таку характерну рису, як експансивність⁷⁸.

Вчений вважає, що становище українських земель у рамках польської держави, де вся українська територія перебувала з XVI ст., було цілком ідентичне зі становищем плантаторських колоній європейських держав в Америці. «Україна по втраті самостійності прилучена до Польщі, – зазначає з цього приводу науковець, – попала в положення великої й багатой та безоглядно використовуваної колонії»⁷⁹. Проте на цьому порівняння, за Рудницьким, закінчується, оскільки в Північній Америці колонізатори купували в індіанського ватажка землі за зброю чи за горілку, а в Україні для захоплення української території поляками достатньо було королівської грамоти. Дослідник так описує процес колонізації: «Польський магнат отримував від свого короля дарчу грамоту на великий шмат землі... і проголошував всім, що поселяться на його землях, свободу на 15–20 років від усіх подань і панщинних робіт... Нечисленні польські хліборобські колоністи розпливалися все в українському морі так, що польське панування в Україні трималося тільки небагатьма вельможами (до того переважно українського походження), нечисленною шляхтою (теж переважно українською, потім полонізованою) і жидами, що купчилися під польською протекцією по містах»⁸⁰.

До того ж польська експансія на українських землях, за визначенням вченого, була дуже швидкою і занадто великою за обсягом приєднаної чужої території.

⁷⁵ Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії. С. 43.

⁷⁶ Рудницький С. До основ українського націоналізму. С. 138.

⁷⁷ Там само.

⁷⁸ Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії. С. 28.

⁷⁹ Там само. С. 209.

⁸⁰ Там само. С. 40.

В результаті автохтонне українське населення не було охоплене польською державною ідеєю, а, навпаки, повсюди пішло в опозицію до неї. «Україна була отже для Польщі, – пише Рудницький, – головним джерелом сили, велетенським і багатим, та чужим по суті пограниччям, котре наслідком своїх політико-географічних прикмет надавалося майже виключно для плантаційної господарки»⁸¹. У Польщі не було сили для оборони такої великої колонії від набігів татар, тож вона зверталась до послуг козаків, які мали для Польщі амбівалентний характер, оскільки, крім функції захисту території, не давали польській владі в Україні вирости в серйозну політичну силу. Водночас «магнати отже і шляхта, підприємці колонізації, були при таких обставинах першими і найзавзятішими ворогами козаків»⁸². Вони всіляко прагнули, аби ветерани козацьких воєн після їхнього закінчення покорилися шляхетській владі як звичайні посполиті, стреміли до скорочення реєстру у мирний час, намагалися чинити козакам найменше уступок.

«Сама польська національна експансія в українських землях, – пише Рудницький, – вимагала тотальної колонізації українців»⁸³. Проте це завдання, на його переконання, неможливо було виконати насамперед через чисельну слабкість панівного народу. Хоча поляки і зробили все можливе, щоб перетворити український народ на етнографічну масу, але саме він своїм спротивом спричинив згодом загибель Польщі.

Степан Рудницький виділяє три хвилі польської експансії в Україні. Перша з них відбулась у XIV ст., друга – у XVI–XVIII ст., а третя і остання – в 1919 р. Порівнюючи другу, найдовшу польську експансію з попередньою – литовською, вчений зазначає, що під поляками було значно гірше, ніж під литовцями, оскільки «вони спольщили українське боярство, виперли з міст українське міщанство і закріпостили мужицтво»⁸⁴. Інше порівняння не на користь поляків робить Рудницький, протиставляючи етапи колонізації, зокрема останній 1919 р. з попередніми. Він вважає, що по здобуттю української Галичини у 1919 р. історія польської експансії з XIV ст. просто повторилася. «Як тоді [в XIV ст. – *В.П., Г.П.*], – пише дослідник, – Польща змогла легко опанувати українські землі, знищені татарським лихоліттям, так тепер в 1919 р. могла Польща без труду окупувати ті самі землі, тим разом знищені світовою війною та революцією»⁸⁵.

Учений вирізняє цілу низку деструктивних чинників, які виробилися з вини поляків протягом століть польсько-українських відносин. Вони, на його переконання, суттєво заважають будь-якій нормалізації паритетних та добросусідських взаємин між обома народами. Першим таким чинником є підкреслений аристократизм поляків, які ставляться до українців як до народу хлопів та неосвіченого сільського люду. «Польський народ, – пише з цього приводу Рудницький, – почуває себе супроти українського від довгих століть, як народ панів супроти народу хлопів,

⁸¹ Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії. С. 42.

⁸² Рудницький С. Козацько-польська війна р. 1625. Історична розвідка. *Записки НТШ*. Львів, 1897. Т. XVII. Кн. 3. С. 40.

⁸³ Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії. С. 90.

⁸⁴ Рудницький С. Україна наш рідний край. Львів, 1917. С. 69.

⁸⁵ Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії. С. 122.

наймитів, кріпаків. Чудернацька мішанина ненависті, погорди, скритого страху опановує психіку кожного поляка в його відносинах до українців. Яка пристрасна ненависть поляків супроти всього, що українське, доказують випадки в Галичині від розвалу Австрії по нинішній день із страшною вимовністю»⁸⁶.

До цього додається, на думку Рудницького, державно-правовий універсалізм аристократії. Та невелика частка української аристократії, яка збереглась в Україні за майже тотальної колонізації протягом тривалого історичного часу, завжди солідаризуватиметься з аристократією польською супроти свого ж народу. Українському з походження аристократові, вищому офіцерові та бюрократу завжди буде ближчий, як зазначає дослідник, такий самий польський член еліти, аніж простий громадянин українського походження⁸⁷.

Не менш негативне забарвлення в такому контексті мають дослідження і польської наукової еліти. Рудницький зазначає: чимало польських науковців поширюють таку думку, що український народ – це «темна хлопська маса, яка немає жодного майбутнього і має розпливитися в польським морі»⁸⁸. Твердження цих науковців обертаються також довкола розповсюдження ідей про уявну нижчість української мови порівняно з польською, яка начебто годиться лише для хлопів. «Хто лиш трохи просвічений, – пише дослідник, наводячи твердження польських науковців, – повинен вживати польської мови», бо «українська хлопська, дьогтем смердить»⁸⁹. Другий міф стосовно українців у працях польських науковців, який спростовує Рудницький, стосується їхніх тверджень про начебто перевагу польського населення на українських землях в часи польської домінації. Перелічуючи прізвища та роботи таких істориків, як Кароля Шайнохи, Антоніна Ролле та Олександра Яблоновського, Рудницький пише, що ці їхні твердження не підкріплені фактами та ірреальні. «Україна, – відповідає польським істориками дослідник, – була вже в часах польської окупації людніша як сама Польща»⁹⁰. Третє з міфологізованих тверджень, які розповсюджують всіляко польські науковці щодо українців, стосується намагань поляків штучно розширити межі етнічної польської території за рахунок української. Називаючи такі прагнення видати чуже за своє антинауковими, Рудницький зазначає, що «справа меж суцільної української території це справа не тільки політично, але й науково важлива»⁹¹. Він переконаний, що справжній науковий дослідник ніколи не має права вдаватися до штучного розширювання і вказує на експериментаторів такого підходу. «Роблять таке [уявне розширення етнічної території – *В.П., Г.П.*] що правда всілякі “вчені”, – пише С. Рудницький, – головно між поляками, однак результати тієї роботи тільки хвилево виглядають великими... Яка небудь паперова експансія меж України мені цілком незрозуміла. До того ж вважаю її дуже шкідливою»⁹².

⁸⁶ Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії. С. 119–120.

⁸⁷ Рудницький С. До основ українського націоналізму. С. 32–33.

⁸⁸ Рудницький С. Україна наш рідний край. С. 54.

⁸⁹ Там само. С. 54, 56.

⁹⁰ Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії. С. 39–40.

⁹¹ Рудницький С. Огляд національної території України. Берлін, 1923. С. 13.

⁹² Рудницький С. Огляд національної території України. С. 13–14.

Деструктивним чинником для успішного налагодження співжиття між обома народами дослідник вважає також змішані шлюби між українцями і поляками, які досить інтенсивно практикували на той час в Україні, а особливо в Галичині. Користь з таких подружніх зв'язків, на думку Рудницького, отримує лише польська сторона, яка асимілює українську: «В Галичині це відомо кожному, що в мішаних подружжях поміж українцями та поляками перевага все залишається за польською стороною; дім усе стає польським і діти завжди, коли не цілком, то бодай наполовину – поляками»⁹³. Звичайно, тут потрібно взяти до уваги, що в Галичині кількісно було більше поляків, ніж деінде в Україні.

Кардинально інакші й уявлення обох народів про гармонійне розгортання політичних відносин своїми етносами. Якщо українець завжди стремить, за Рудницьким, до демократичної виборної держави, має нехить до аристократії та тиранії, то поляк, навпаки, – це насамперед пан, аристократ і воліє мати аристократичну державу на чолі з так званою шляхетською демократією, яка пануватиме над усім іншим загалом. «Українець бачить, – читаємо у Рудницького, – у кожнім іншим чоловікові собі рівного, тому він є споконвіку за народоправством або демократією... Поляк хоче панування невеликого числа людей – панів – над простим народом...»⁹⁴. Ці історично складені відмінні уявлення представників обох народів про ідеальну державу і такі ж суспільні відносини суттєво заважають налагодженню будь-яких стосунків між ними, які би спирались на взаєморозуміння. «Українець, – пише науковець, – є уродженим демократом, він признає громаду як добровільне товариство свободних, собі вповні рівних людей. Для того у всій українській історії бачимо змагання до такої держави, де всі громадяни були б собі рівні і свободні... Поляки є прихильниками аристократії, себто панування небагатьох...»⁹⁵.

Підсумовуючи всі вищеназвані деструктивні чинники, що стають на заваді виробленню будь-якого встановлення паритетних та рівноправних взаємин між обома народами у майбутньому, Рудницький стверджує: налагодження може відбутись лише за умови, що обидва етноси будуть вступати у відносини як національні держави. Такий державно-політичний статус для обох народів, за Рудницьким, є не лише бажаний, але і єдино можливий для налагодження між обома народами саме рівноправних відносин в майбутньому, оскільки «...у найвищім власнім інтересі Польщі (й європейського світу), щоб Польща була тільки національною державою й обіймала виключно дійсно етнографічно польські землі»⁹⁶. На думку вченого, після розділу етнічних територій Польщі та України щезне всілякий антагонізм і колишні порахунки між обома народами. Саме тоді «... українська національна держава може бути найсильнішою підпорою польської національної держави...»⁹⁷. Проте найважливіший аргумент на користь зиску для Польщі існування як національної держави – геополітичний. Використовуючи свої геополітичні розробки та терміни

⁹³ Рудницький С. До основ українського націоналізму. С. 75.

⁹⁴ Рудницький С. Україна наш рідний край. С. 77.

⁹⁵ Там само. С. 78.

⁹⁶ Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії. С. 126.

⁹⁷ Там само.

«географічний пасок», «буфер» тощо, Рудницький висуває наукові аргументи як найсильніші для обрання Польщею та Україною саме курсу на національну державу. «Однак найважливіше для Польщі те, – пише з цього приводу академік, – що вона, ставши раз національною державою, не буде мати ніяких сутичних точок з Московщиною. Вона буде відгороджена Україною й сама не включатиме ніяких українських та білоруських областей»⁹⁸.

Висновки

1. Простежуючи відмінності у баченні представників трьох різних напрямів української історичної та політичної думки Польщі і поляків, зазначимо, що воно спиралось на доволі відмінні історичні сюжети спільних сторінок історії обох народів. Так, представники народницького напрямку, будучи апологетами соціального підходу та розкриваючи у своїх працях історичні зв'язки між українцями і поляками, встановлені протягом історії, засуджували «історичну Польщу» та її роль в історії України, вважали цю роль вкрай негативною, заперечували будь-які претензії Польщі на включення України до її складу. Ставлення поляків до українців вони трактували як панівної нації, що особливо різко виявляло себе в Галичині. Негативну оцінку в народників отримували і Реформація, і Люблінська та Гадяцька унії, і Варшавський договір 1920 р.

Консерватори, на відміну від народників, роль Польщі в історії українського народу оцінювали двояко. Позитивно сприймали роль польської літератури, європейський характер самої Польщі як держави та її шлях до європеїзації, які, на думку консерваторів, мають бути зразком для українців. Особливо цей приклад виграє порівняно з впливами московськими. Консерватори вважали, що саме поляки відіграли основну роль у процесі відокремлення українців від Русі, сприяли постанню та утвердженню козацтва та гетьманства, витворили саму назву «Україна». Політичними поляками були і основні українські герої, національна психіка яких формувалася під впливом польської дійсності. Заразом консерватори негативно оцінювали для України Гадяцьку унію, котра, на їхнє переконання, була дуже раціональною, з одного боку, а з іншого – сприяла винищенню еліти, та шляхетську демократію, яка дезорганізувала шляхту і зробила її республіканською, вихолостивши з неї лицарську сутність і додавши, натомість, згубного анархізму. Різко негативно консерватори оцінювали і Варшавське порозуміння між Петлюрою та Пілсудським.

На думку націоналістів, становище українських земель під Польщею від XVI ст. було ідентичним зі становищем плантаторських колоній європейських держав в Америці. Як наслідок, українське населення опинилось в опозиції до польської державної ідеї. Через це колонізація загалом мала негативний характер, хоча і посприяла виникненню козацтва, яке очолило боротьбу за національні інтереси. Всі три етапи польської експансії в Україні, які вирізили націоналісти (XIV ст., XVI–XVIII ст. та 1919 р.) замість асиміляції призвели лише до загибелі самої Польщі. Хоча Польща і була тривалий час трансфером західноєвропейських впливів в Україну, але і сама сприймала, і в Україну привносила лише слабкий відблиск західноєвропейської культури, який заторкнув лише українську шляхту, але не всю націю. Саме поляки зруйнували староукраїнську київську культуру і

⁹⁸ Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії. С. 127.

систематично поширювали свій вплив в Галичині, Холмщині і Правобережній Україні аж до XX ст.

2. Відмінність між загальними доктринами в українській історичній та політичній думці визначала різне ставлення до Польщі та поляків. Так, народники, спираючись на свою доктрину, залічували українців та поляків до двох різних світоглядів, двох історій та двох культур (аристократичної та демократичної), що стали ґрунтом для суперечливих інтересів обох народів. Провідними ідеями українців як демократів завжди були народоправство, свобода та демократія.

Консерватори, глорифікуючи Богдана Хмельницького, поклали йому в заслугу винищення польських і українських демократів та польських демократичних форм державного життя. Не менш високо оцінювали консерватори і боротьбу старої руської культури з польською на теренах Галичини, де перша виступала культурою консерватизму та традиції. Саме український консерватизм забезпечив паритетність і рівність у стосунках між обома народами. Позитивним прикладом для України консерватори виділяли зміну орієнтації польських монархістів, які на початку XX ст. стали раціоналістами і республіканцями та відмовились від згубних ідей двох невдалих повстань XIX ст. заради відновлення польської держави.

Націоналісти дорікали полякам у полонізації ними протягом XV–XVI ст. української аристократії. Ця полонізація не торкнулась лише дрібної української шляхти, яка зберегла належність до української національності. На відміну від консерваторів, націоналісти не вважали шляхту класом, спроможним боротись за національну незалежність через свою перманентну відданість польським шляхетським інтересам. З національно-державницьких позицій вони аналізували і роль козацтва, яке визначали як представницький клас нації, роль якого була провідною в боротьбі з Польщею за існування України. На думку націоналістів, саме польські впливи зробили козацтво найбільш запеклим борцем за українські інтереси. Налагодження відносин між українцями та поляками може відбутись, на думку націоналістів, лише за умови, що обидва етноси будуть вступати у відносини як національні держави. Саме тоді щезнуть антагонізм та порахунки між обома народами, бо українська національна держава зможе стати найсильнішою опорою польської національної держави.

3. Народники виступали досить стримано щодо питання української автономії у Польщі, вважаючи, що для поляків етнографічна автономія України завжди буде замінена автономією історичною. Перешкодою для орієнтації на Польщу завжди стоятимуть різноманітні історичні порахунки та претензії поляків щодо України. Деякі з народників, застосовуючи расовий підхід, вважали, що перешкодою для орієнтації на Польщу буде й їхня взаємна належність до відмінних рас: польської до вислянської, а української – до адриатичної.

Консерватори загалом не вважали Польщу силою, яка зможе відіграти якусь роль при творенні української держави, хоча й розглядали територіальну автономію Галичини під Польщею як перший етап для виховання громадянства західноукраїнських земель у дусі державницької монархічної ідеї. Вони стояли на позиції порозуміння українських консерваторів з галицькими поляками у справі досягнення автономії українських земель під Польщею, хоча і засуджували концепцію федерації Польщі та України на галицьких теренах в новітніх умовах, яку висували галицькі українські

націонал-демократи. Консерватори вважали таку стратегію приреченою на невдачу без попереднього створення в Галичині консервативної територіальної групи, складеної з місцевих поляків та українців. Покладаючи великі надії на місцевих, з метропольною Варшавою не зв'язаних поляків, консерватори звертали основну увагу на внутрішню організацію монархістів, а не на зовнішніх союзників, включно з Польщею.

На думку націоналістів, спільна історія українців та поляків та їхнє співжиття виворили в обох народів багато спільних рис. Це насамперед притаманні обом народам релігійність та месіанізм, а також органічний зв'язок спільної долі, де кожен з народів сепаратно може загинути у боротьбі з сильнішими ворогами. Тому націоналісти вважали орієнтацію на Польщу можливою, бо обидва народи протягом історії виявили, що вони органічно належать до Європи і є останнім європейським форпостом на Сході континенту. Водночас орієнтація на Польщу повністю нівелюється на теренах Галичини, де український галицький народ як провідник національної ідеї є непримиренним до поляків і не бажає йти з ними на жоден компроміс.

Хоча історія і виробила чимало деструктивних чинників для спільного порозуміння українців та поляків (аристократизм поляків, їхнє панське ставлення до українців як до народу хлопів, покликаною служити Польщі, індоктринізовані дослідження польських науковців, асиміляційний для українців характер змішаних шлюбів, руйнівна та згубна ідея польської шляхетської демократії тощо), проте найбільшим зиском у такій орієнтації України на Польщу буде її відгородження Україною від згубних впливів Москви.

REFERENCES

Hrushevskiy, M. (1905). *K polsko-ukrainskim otnosheniiam v Galitsyi*. Kyiv [in Russian].

Hrushevskiy, M. (1907). *Z bizhuchoi khvyli*. Kyiv: Z drukarni S. V. Kulzhenka [in Ukrainian].

Hrushevskiy, M. (1910). Ukraintsy. In A. I. Kastelianskii (Ed.), *Formy natsyonalnoho dvizheniia v sovremennykh gosudarstvakh. Avstro-Vengriia. Rossiia. Germaniia* (pp. 152–177, 307–333). Saint Petersburg: Izd. tov-va «Obshchestvennaia polza» [in Russian].

Hrushevskiy, M. (1918). *Na porozi novoi Ukrainy. Hadky i mrii*. Kyiv: Drukarnia «Petro Barskyi u Kyievi» [in Ukrainian].

Hrushevskiy, M. (1920). Mizh Moskvou i Varshavoiu. *Boritiesia – poborete*, 2, 1–18 [in Ukrainian].

Hrushevskiy, M. (1928). *Z sotsialno-natsionalnykh kontseptsii Antonovycha. Ukraina*, 5, 7 [in Ukrainian].

Hrushevskiy, M. (1992). Avtobiohrafia. In A. P. Demydenko (Comp.), *Velykyi Ukrainets: Materialy z zhyttia ta diialnosti M.S. Hrushevskoho* (pp. 197–213). Kyiv [in Ukrainian].

Hrushevskiy, M. (1995). *Istoriia Ukrainy-Rusy: v 11 t., 12 kn.* (Vol. 6: Zhytie ekonomichne, kulturne, natsionalne XIV–XVII vikiv). Kyiv: Nauk. Dumka [in Ukrainian].

Hrushevskiy, M. (1998). *Istoriia Ukrainy-Rusy: v 11 t., 12 kn.* (Vol. 10: Roky 1657–1658). Kyiv: Nauk. Dumka [in Ukrainian].

Hrushevskiy, M. (b. r.) *Iliustrovana istoriia Ukrainy. Z dodatkom novoho periodu istorii Ukrainy za roky vid 1914 do 1919*. Winnipeg: Ukrainska knyharnia «Kanadiiskiy farmer» [in Ukrainian].

Kachmar, V. (1991). Nezrivnianni oboronets ukrainskykh politychnykh viazniv. *Zapysky NTSh. Istoryko-filosofichna sektsiia*, 210, 360–369 [in Ukrainian].

Lypynskiy, V. (1991). *Ukraina na perelomi: zamytky do istorii ukrainskoho derzhavnogo budivnytstva v XVII-im stolitti*. Philadelphia: Skhidno-Evropeiskiy Doslidnyi Instytut [in Ukrainian].

Lypynskiy, V. (1992). Narody ponevoleni i narody nederzhavni. *Suchasnist*, 6, 83–85 [in Ukrainian].

Lypynskiy, V. (1995). *Povne zibrannia tvoriv, arkhiv, studii* (Vol. 6, Pt. 1) (Ya. Pelenskiy, Ed.). Kyiv; Philadelphia: Instytut skhidnoevropeiskykh doslidzhen NANU, Skhidnoevropeiskiy doslidnyi instytut [in Ukrainian].

Lypynskiy, V. (2003). *Povne zibrannia tvoriv, arkhiv, studii* (Vol. 1) (Ya. Pelenskiy, Ed.). Kyiv; Philadelphia: Smoloskyp [in Ukrainian].

Potul'nyts'kyj, V. (1997). Das ukrainische historische Denken im 19. und 20. Jahrhundert: Konzeptionen und Periodisierung. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. Stuttgart*, 45 (1), 2–30 [in German].

Potulnytskyi, H. (2021). Position of Ukraine between Poland and Russia in the narratives of French and German intellectual history from the end of the 18th century until the end of the First World War: towards theoretical, methodological, conceptual, and source aspects. In *Omeljjan Pritsak: Biography, Legacy, Research interests. For the 100th Anniversary of Omeljjan Pritsak's Birth* (pp. 244–274). Kyiv [in English].

Potulnytskyi, V. (1998). The Image of Russia and the Russians in Ukrainian Political Thought (1860–1945). In K. Inoue, T. Uyama (Eds.), *Quest for Models of Coexistence: National and Ethnic Dimensions of Changes in the Slavic Eurasian World* (pp. 163–195). Sapporo [in English].

Potulnytskyi, V. (2000). Jews and Jewish Theme in Ukrainian Historical Thought. *Jews in Eastern Europe. Journal of the Centre For Research and Documentation of East European Jewry of the Hebrew University of Jerusalem*, 3 (43), 5–36 [in English].

Potulnytskyi, V. (2005). Galician Identity in Ukrainian Historical and Political Thought. In C. Hann, P. R. Magocsi (Eds.), *Galicia. A Multicultural Land* (pp. 83–103). Toronto; Buffalo; London [in English].

Potulnytskyi, V., & Potulnytskyi, H. (2019). Rich Pospolyta v konteksti yii storychnykh vidnosyn z Ukrainoiu v naukovi spadshchyni Omeliana Pritsaka. *Ukraina–Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist*, 12, 151–165 [in Ukrainian].

Rudnytskyi, S. (1897). Kozatsko-polska viina r. 1625. Istorychna rozvidka. *Zapysky NTSh*, XVII, 3, 1–40 [in Ukrainian].

Rudnytskyi, S. (1917). *Ukraina nash ridnyi kraj*. Lviv: Nakladom fondu «Uchitiesia, braty moi!» [in Ukrainian].

Rudnytskyi, S. (1923). *Do osnov ukrainskoho natsionalizmu*. Vienna; Prague: Adriia [in Ukrainian].

Rudnytskyi, S. (1923). *Ohliad natsionalnoi terytorii Ukrainy*. Berlin: Ukrainske slovo [in Ukrainian].

- Rudnytskyi, S. (1923). *Ukrainska sprava zi stanovysshcha politychnoi heohrafii*. Berlin: Ukrainske slovo [in Ukrainian].
- Shelukhin, S. (1920). Lyst do redaktsii (Z pryvodu «Chomu tse tak?») pana S. Rudnytskoho). *Volia*, 3 (1), 14–16 [in Ukrainian].
- Shelukhyn, S. (1932). *Dodatkovi lektsii do kursu «Istorii ukrainskoho narodu»*. Prague [in Ukrainian].
- Shelukhyn, S. (1935). *Krytyka novoho naukovoho pidruchnyka istorii Ukrainy*. Lviv [in Ukrainian].
- Starosolskyi, V. (1950). *Politychne pravo. Kurs lektsii*. Regensburg: UTHI [in Ukrainian].
- Starosolskyi, V. (1966). *Teoriia natsii*. New York: Vyd-vo Chartoryiskykh [in Ukrainian].
- Starosolskyi, V. (1991). Natsionalnyi i sotsialnyi moment v ukrainskii istorii. *Zapysky NTSH. Istoryko-filosofichna sektsiia*, 210, 153–160 [in Ukrainian].
- Tomashivskyi, S. (1901). Pohliad na stan liudnosti Lvivskoi zemli v polovyni 18st. In *Zherela do istorii Ukrainy-Rusy* (Vol. 5, pp. I–LII). Lviv [in Ukrainian].
- Tomashivskyi, S. (1915). Viina i Ukraina. *Visnyk Soiuzu Vyzvolennia Ukrainy*, 29–30, 2–3; 47–48, 1–2; 51–52, 1–2; 53–54, 1–2; 59–60, 1–2 [in Ukrainian].
- Tomashivskyi, S. (1919). *Ukrainska istoriia. Narys* (Vol. 1). Lviv: Vchora i nyni [in Ukrainian].
- Tomashivskyi, S. (1922). *Pid kolesamy istorii. Narysy i statii*. Berlin: Ukrainske slovo [in Ukrainian].
- Tomashivskyi, S. (1925). Drahomanov i Halychyna. *Polityka*, 1–6, 83–84 [in Ukrainian].
- Tomashivskyi, S. (1929). *Desiat lit ukrainskoho pytannia v Polshchi: pereklad stenohramy vidchytu ulazhenoho «Instytutom doslidiv natsionalnykh sprav» u Varshavi 12.04.1929 r.* Lviv [in Ukrainian].
- Tomashivskyi, S. (1929). *Pro ideiu, heroiv i polityku: vidkryty lyst do V. Lypynskoho z dodatkamy*. Lviv: nakladom avtora [in Ukrainian].

Volodymyr POTULNYTSKYI

Doctor of Historical Sciences, Professor

Leading Research Fellow

M. S. Hrushevskiy Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies of the
National Academy of Sciences of UkraineORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0318-7424>e-mail: potulnytskyva@ukr.net**Heorhii POTULNYTSKYI**

PhD

Research Fellow

M. S. Hrushevskiy Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies of the
National Academy of Sciences of UkraineORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3385-7281>e-mail: potulnytski@gmail.com

THE IMAGE OF POLAND AND POLES IN UKRAINIAN HISTORICAL AND POLITICAL THOUGHT OF THE INTERWAR PERIOD (1918–1939)

Based on archival sources and literature, the authors reproduce in historical retrospect the vision of Poland and Poles, which developed among leading Ukrainian scholars who belonged during the interwar period to three different areas of Ukrainian historical and political thought: populism, conservatism, and nationalism. Using their own methodology, tested in a number of previous studies, the authors compare the views of representatives of different directions on three main issues: 1) common and different pages of the history of both peoples and their importance for coexistence; 2) attitude to Poland in the context of conceptual doctrines of Ukrainian historical and political thought; 3) the existence in Ukrainian political thought of the idea of orientation toward Poland. Analyzing the most significant works of the leading Ukrainian intellectuals selected for analysis, the authors state that Ukrainian scholars focused on reflecting on quite different events in Ukrainian-Polish history. Another difference made by the authors of the article concerns the existing differentiation of views on Poland and Poles, which was caused by fundamental differences between the theoretical doctrines of Ukrainian researchers. Therefore, the role of Poland in the history of the Ukrainian people was assessed negatively by populists, while by conservatives and nationalists - in two ways, distinguishing both positive and negative influences. General doctrines in Ukrainian historical and political thought also determined the different attitudes of its representatives toward Poland. The populists opposed the democracy of the Ukrainians to the aristocracy of the Poles, the conservatives determined the role of Poland in the formation of the Ukrainian hetman's elite, and the nationalists accused the Poles of polonizing the Ukrainian aristocracy. The populists denied the orientation toward Poland in the formation of the Ukrainian state due to historical scores between both nations. Conservatives, on the other hand, focused on the internal organization of monarchists in Poland to be possible, consisting of Poles and Ukrainians, while nationalists considered the possibility of the orientation toward Poland because both nations were the last European outpost on the continent to resist Moscow's constant aggression.

Keywords: Image of Poland, Ukrainian-Polish coexistence, Ukrainian political thought, populism, conservatism, nationalism.